Jordbrukets "relativa afkastning" och räntabilitet

Author(s): C. Rohtlieb

Source: *Ekonomisk Tidskrift*, Årg. 18, häft 11 (1916), pp. 338-346

Published by: Wiley on behalf of The Scandinavian Journal of Economics

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3437403>

Accessed: 26-06-2016 20:49 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://about.jstor.org/terms>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

The Scandinavian Journal of Economics, Wiley are collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Ekonomisk Tidskrift*

Jordbrukets "relativa afkastning" och räntabilitet.

Af C. Rohtlieb.

I en uppsats om den kritiska punkten i lagen för jordbrukets aftagande produktivitet har professor Wicksell¹ ånyo, i anknytning till sina åsikter i befolkningsfrågan, framlagt sina bevis mot jordbrukets utvecklingsmöjligheter. I hufvudsak välbekanta och städse upprepade, förtjäna de det oaktadt, redan på grund af författarens betydande namn och forskargärning, en förnyad granskning, som dock här måste blifva helt kort. De utgöra äfven en välbehöflig motvikt mot den okritiska optimism, som präglar en stor del af egnahemsrörelsen, och, framställda som de äro, med hela öfvertygelsen hos en, hvilken kämpat och lidit för sin sak, väcka de städse eftertanke.

Den kritiska punkt, hvarom här är fråga, framställes af professor Wicksell på ett säreget sätt. Vanligen menar man därmed den punkt, efter hvilken en fortskridande användning af arbete och kapital lämnar mindre afkastning, vare sig man sedan utlägger frågan ur den ena eller andra jämförelsepunkten. Att detta inträffar först på en viss grad af odling, därom råder i allmänhet ej något tvifvel. Frågans praktiska och aktuella sida är, huruvida vi redan uppnått en vändpunkt eller ännu ha någon marginal kvar, innan en intensivare jordbruksdrift blir skadlig eller omöjlig. A. Marshall t. ex. börjar sin undersökning härom² med påståendet, att ökad användning af kapital och arbete *i allmänhet* medför mindre än proportionell ökning af uppnådd produkt, så vida icke ökningen råkar sammanfalla med förbättring af brukningssättet. Sambandet mellan den ekonomiska och tekniska sidan framhålles sålunda såsom något primärt för lagen. I fortsättningen betonas gång på gång, att ökade doser af kapital och arbete med hänsyn till förbättrade brukningsmetoder och höjd skicklighet hos odlaren ibland lämna ej mindre, utan

¹ I Ekonomisk Tidskrift 1916, häfte 10.

² Principles of economics, sjätte upplagan, 1910, s. 150.

större tillskott en föregående doser, äfven i äldre länder, ehuru där mindre ofta. I hela lagens natur ligger sålunda, att stadiet, då ökade sådana doser upphöra att blifva lönande, förflyttas på grund af flera olikartade förhållanden; detta är tydligen en kardinalsats hos Marshalls hela system.

Uti R. H. Inglis Palgraves Dictionary of Political Economy, London 1915, betonar professor E. Cannan, att lagen, hvilken han formulerar i hufvudsak på samma sätt, är sann, endast sedan befolkningen uppnått en viss grad af täthet, och att förbättringar i produktionsmetoder hafva en tendens att motverka lagen. Samme författare förklarar, i det han åberopar såväl Sidgwick som Marshall, att i sistberörda sats ej ligger något påstående om en aktuell minskning hos landbruksnäringen.¹ Endast på hvarje utvecklingsstadium finnes en gräns, bortom hvilken användt arbete å en gifven areal icke kan ökas utan att medföra en minskning af afkastningen. Gränsens läge är — fortfarande enligt samme författare — ständigt växlande genom utvecklingen af kunskaper, och att säga, huruvida den är öfverskriden i hvarje särskildt fall, är en mycket svår praktisk fråga. Liknande uttryck finner man äfven exempelvis hos v. Philippovich, som gör »växtlighetens naturliga betingelser» till den elementära orsaken till antydda lag och talar om lagens tidvisa upphäfvande samt förflyttning af punkten för dess trädande i kraft såsom en nödvändig och logisk följd af naturliga, tekniska och ekonomiska förhållanden.² Att trötta med citat från Clark, Adolf Wagner, Wygodzinski och många andra, som med lika öfvervåldigade erfarenhetsmaterial som öfvertygande skarp-sinnighet framställt lagen och dess verkningar, vore här onödigt. Den kritiska punkten, vid hvilken minskningen inträder, är visserligen svår att på något allmängiltigt sätt angifva, och analysen af de på samma punkt inverkan orsakerna har onekligen varit en försummad uppgift. Hos många författare har verkligen denna analys gifvit anledning till motsägelser eller halfheter. Men detta beror på den mångfald svårbestämbara förhållanden, hvilka samverka i detta hänseende. Man måste skarpt skilja mellan de biologiska, tekniska och ekonomiska förutsättningar för den kritiska punktens inträdande, och först när undersökningen förflyttats från odlarens tillhörigheter till hans egen verksamhet, är man inne på samhällsvetenskapens område. Dessa förutsättningar måste hvar för sig och

¹ Sist anförda arbete del I, ss. 585 och 586: »no suggestion of any actual diminution of the returns to agricultural industry is intended».

² Grundriss der politischen Oekonomie, 10:e upplagan, Tübingen 1913, del I, ss. 182 och 183.

efter sin art analyseras, och detta med abstraktionens hjälp, en nödvändig utgångspunkt för vetenskapligt tänkande. För att fastställa den faktiskt uppnådda intensitetsgraden in casu är därjämte ett omfattande statistiskt material oundgängligt. Att den kritiska punkten är relativ och varierande under olika tider och länder, blir därför en naturnödvändig följd af själfva lagens väsen och beskaffenhet. Denna sats, hvarom full enighet råder bland nästan alla mera betydande moderna forskare på området, kan med skäl betecknas såsom en integrerande del af hela den tankebyggnad, som inrymmer agrarläran och jordbruksökonomien.

Professor Wicksell framställer saken på helt annat sätt. För honom är folkminskningen ett oestergifligt postulat, och en undersökning, hvars resultat kan användas i motsatt syfte, suspekt. Följdriktigheten och den vetenskapligt genomförda utformningen af nyss antydda sats undgår honom tydligen fullständigt. Och han förklarar — på fullt allvar synes det — hela satsen som en frukt af vetenskapsmännens begär efter »popularitetens sötma».¹ Att befolkningen har en tendens att växa snabbare än lifsmedlen och att däri ligger en fara för kulturens framtid, är en sanning, som det sedan Malthus' tid ej lönar sig att förneka, om en alla lifsinstinkter uppresas sig. Huru nära gränsen för utkomstmöjligheterna vi hunnit eller i hvad mån denna gräns kan förflyttas, är tydligen en fråga, som måste betraktas sine ira et studio.² Långt ifrån afgörande är det faktum, att näringsutrymmet tidvis vuxit hastigare än befolkningen. Men än mindre öfvertygande är ett vetenskapligt resonemang, där detta faktum förnekas. Professor Wicksell vill visa, att den kritiska punkten, åtminstone hvad den enskilda jordbruksdriften angår, måste ha öfverskridits, så snart jordens spontana alster: timmer i naturskogen, vildt växande gräs o. s. v. erhållit ett ekonomiskt värde. Och från denna ståndpunkt kommer professor Wicksell till det lika öfverraskande som förkrossande resultatet, att den kritiska punkten hos oss ligger »århundraden för att icke säga årtusenden tillbaka i tiden».³ I sitt ifrågavarande inlägg, som föranledts af en för professor Wicksell synbarligen ytterst misshaglig uppsats i ämnet af undertecknad i denna tidskrifts sista junihäfte, framhåller professor Wick-

¹ Anförda uppsats, s. 285.

² Om förhållandet mellan folkmängd och näringsutrymme se P. Mombert, *Bevölkerungslehre*, i *Grundriss der Sozialökonomik*, afd. II, Tübingen 1914, särskildt s. 33, och *Bevölkerungspolitik nach dem Kriege*, Tübingen 1916, ss. 12 o. ff.

³ Anförda uppsats, s. 289.

sell såsom två viktiga och olikartade begrepp jordbrukets »relativa afkastning» och räntabilitet. Att det senare begreppet måste omfatta skillnaden mellan produkternas värde och kostnaden för deras framställande,¹ är väl utan vidare klart. Konstigare är begreppet relativ afkastning. Därmed skulle nämligen menas »kvoten mellan produkt och arbetsmängd», och den skulle icke hafva någonting direkt att göra med priset på arbetskraften. Att en sådan kvot förutsätter en värdering i penningar af både produkten och arbetsmängden, vill alltså professor Wicksell — om han öfverhuvud menar hvad han säger — ingalunda medgifva. För andra förefaller det lika orimligt att dividera en hektoliter potatis med en viss arbetsmängd som att multiplicera eller addera potatisen och arbetsmängden. Det är emellertid detta begrepp »relativ afkastning», som professor Wicksell begagnar för att nå sin älskningstes: folkminskningens fördelar. Bevisföringen är i korthet — jag ber på förhand om ursäkt, därest jag ej lyckas träffa professor Wicksells mening rätt² —, att om jordens spontana alster fås utan medverkan af arbete eller kapital, så måste hvarje med arbete eller kapital vunnen produkt beteckna en relativt aftagande afkastning. Då denna sats blott tyckes innebära, att kvoten i det tidigare fallet, där divisorn är noll, nödvändigtvis måste blifva större än hvarje kvot, hvars divisor utgöres af en kvantitet, men ingalunda utsäger, huruvida den följande utvecklingen skulle ställa sig mindre lönande för den enskilde eller samhället, synes hela begreppets värde och användbarhet kunna ifrågasättas. Professor Wicksell gör också medgifvanden, som klart visa, huru blottadt på reell betydelse detta nyss förut med pondus framhålla begrepp är. Arbetets förening och delning i ett stort land angifves såsom en möjlig orsak till mer än proportionell ökning af produkten; samma orsak kan ju vara verksam t. o. m. på ett småbruk och utgör blott ett specialfall af förbättrade bruksningsmetoder. Organisationen af kommunikationer, handel och kredit, som professor Wicksell nämner såsom medel för en mer än proportionell produktökning straxt efter »beviset» om lagens *absoluta* giltighet, är tillräckligt för att föra hela frågan från det absolutas till det relativas sfär. Men hvarför då

¹ I stället för denna sista term använder professor Wicksell det synnerligen oegentliga uttrycket »lönesummans storlek»; att andra kostnader lämnas ur räkningen, torde väl vara ett tillfälligt förbiseende, hvilket äfven ett förbehåll i likartadt sammanhang ger vid handen (sid. 289).

² Waterstradt, som under sina ingående undersökningar öfver jordproduktivitetens lagen äfven kommit i kontakt med professor Wicksells teorier, finner berörda, specifikt Wicksellska begrepp kort och godt »unverständlich». Se Thünen-Archiv, band II, Jena 1909, sid. 360.

vindicera en sådan giltighet? Gärna skulle man kunna gå med på den af professor Wicksell uppställda formeln för produktionsresultatet i ett samhälle af fullständigt oläraktiga människor. I verkligheten är dock det ekonomiska lifvets primus motor, människan, af helt annan beskaffenhet. Att inom vissa gränser brukningsmetoderna redan genom erfarenhet och vana förbättras, beror på städse förefintliga mänskliga egenskaper såsom minne och slutledningsförmåga; när på ett nyupptaget odlingsområde arbetet för grödan upprepas andra, tredje gången o. s. v., utfinnas i följd häraf — såsom äfven professor Wicksells exempel från kolonialland visar — nya utvägar och spridas nya erfarenheter, hvarigenom produktmängden ökas. Afkastningen stiger, ibland med, ibland utan ökade doser af kapital eller arbete. När afkastningen växer utan sådan ökning, kan man måhända ej tala om intensifiering i egentlig mening, men ännu mindre kan man inför ett sådant fenomen bestrida möjligheten af mer än proportionell produktionsstegring genom ökade doser.¹ Dessa nya utvägar eller metoder utvecklas än snabbare än långsammare, och ibland råder måhända absolut stagnation. Då må gärna professor Wicksells formel $p = f(a, b, c)$ gälla. Men att uppställa en sådan formel för att vid hvarje skiftning i brukningssättet ersätta den med en ny och ytterligare en ny in infinitum, förefaller som en tämligen onyttig lek med formler. På producenten hvila både möjligheterna att öka produktionen och svårigheterna att drifva ökningen längre.² Hans ständigt föränderliga produktionsförmåga lämnar tydligen föga utrymme för algebraiska formler och ekvationer. Därpå beror äfven, att de landtbrukstekniska försöksanstalterna, som enligt professor Wicksell (s. 287) borde förse oss med erforderliga data

¹ Gent emot professor Wicksells påstående, att de, som försvara jordproduktivitetenslagen, skulle förutsätta en viss genomsnittlig (meningen torde äfven vara *oförändrad*) nivå af landtbrukstekniska insikter hos jordbruksdriftens ledare, hänvisas till ofvanintagna citat från flera af samtidens förnämsta nationalekonomer, som framställa nämnda lag med ständigt aktgifvande på och erkännande åt de genomgripande och kontinuerliga förändringarna i samma nivå. I Zeitschrift für Socialwissenschaft, häfte 5 år 1916, förfäktar L. Pohle en delvis afvikande mening, men är dock enig i hufvudpunkten, att kostnaderna i vissa fall fortfarande belönas med stigande afkastning (ss. 287 och 294) ehuru med terminologiskt oklar motivering.

² Uppmaningen (s. 292) att lära mig åtskilja den tekniska sidan från den ekonomiska torde bero på en väl flyktig genomläsning; min uppsats hvilar nämligen, såsom flerstädes betonas, på ett strängt särskiljande mellan naturfaktorn och odlaren (det hushållande subjektet), hvilkens verksamhet ensam är föremål för samhällsvetenskapliga undersökningar. När professor Wicksell afslutar sin uppsats med påståendet, att frågan om jordbrukets räntabilitet är (blott?) af privatekonomisk natur och den »relativa afkastningen» helt och hållet en befolkningsfråga, rör han sig, såsom af det redan sagda torde framgå, på tankebanor, där få, om några, kunna följa honom.

för att finna den funktion (f), som bestämmer produktionsresultatet, omöjligt kunna fullgöra ett sådant åliggande. Deras arbeten äro af annan art. Så mycket viktigare är det att betrakta de förutsättningar af biologiskt och tekniskt slag, hvilka falla utom samhällsvetenskaperna, men från hvilka ifrågavarande del af nationalekonomien, i likhet med många andra (rörande arbetsintensitet, kommunikationsväsende, kapitalkoncentration m. m.) måste utgå. Det rena bestridandet af samma förutsättnings betydelse torde vara lika orimliga som ett förnekande, att växtligheten är ett biologiskt fenomen.

Med den kritiska punkten menar man ju i allmänhet den punkt, från hvilken räknadt afkastningen blir mindre än *föregående* afkastning per använd kostnadsenhet. Att fastställa en sådan kritisk punkt har tydligen stort intresse ur flera synpunkter, främst prognostisk, och afkastningen jämförd med föregående afkastning per kostnadsenhet kan lämpligen betecknas såsom relativ afkastning. Viktigare är dock att utröna den punkt, efter hvilken afkastningen blir mindre än hvarje *ny kostnadsenhet*. Denna punkt är jämväl en kritisk punkt och utgör gränsen för den möjliga intensifieringen. Då afkastningen sättes i relation till den sista kostnadsenheten, ligger det onekligen nära att med termen relativ afkastning beteckna två olika begrepp, af hvilka det senare sammanfaller med räntabiliteten. När det talas om att frågan om den kritiska punkt, vid hvilken afkastningen sjunker, ej kan lösas utan en undersökning af landtbrukets nettovinst, är det tydligen tal om ett sjunkande under kostnadsbeloppet.¹ Af sammanhanget i undertecknads föregående uppsats torde i hvarje fall framgå, i hvilken bemärkelse punkten i fråga är kritisk. För den händelse missförstånd af detta ord föranledts, må gärna medgifvas, att större tydlighet hade varit önskvärd.

Men professor Wicksells begrepp »relativ afkastning» kan äfven beläggas medelst gränsnytteteorien, som i honom har en hängifven anhängare. Den i uttillståndet lefvande människan tillgodogör ju sig enligt professor Wicksell först jordens spontana alster. Hans arbete är noll² och hans vinst åtminstone någon. Ganska snart — åtminstone i ett mindre gynnsamt klimat — blir hans behof af föda, kläder etc. större än hans behof af hvila, och han börjar arbeta på ett eller annat sätt. Därmed öfverskrider han ju den »relativa afkastningens» kritiska punkt. För honom själf är

¹ Jfr min förberörda uppsats sid. 199. Att afhjälpa antydde terminologiska oegentlighet med nya termer för någon af punkterna skulle måhända lätt leda till ordstrider.

² Huruvida tillgodogörandet öfver hufvud kan ske utan något arbete med skördande, fällande af träd eller dylikt, må här lämnas därhän.

detta alls ej af någon betydelse, ty först när hans arbete vuxit så, att behovet af hvila blir större än behovet af ytterligare produkter, inträder en vändpunkt. Oekonomiskt är blott det arbete, som ur gränsnyttans synpunkt ej uppväger resultatet. Detta gäller äfven för mera utvecklade förhållanden och principiellt såväl från den enskildes som samhällets synpunkt; först när uppoffringarna för produktionen och resultatet däraf få samma gränsvärde, upphör produktionen ju att blifva lönande. Räntabiliteten kan betraktas både från privatekonomisk och socialekonomisk synpunkt. Då något arbetskvantum städse är rationellt, så länge ej alla nämnvärda behof äro tillfredsställda (hvilket naturen väl aldrig består spontant), beror öfverskridande af professor Wicksells kritiska punkt på naturens karghet och ej på öfverbefolkning, såvida man ej anser, att *en* person i ett helt land eller en världsdel utgör öfverbefolkning. Äfven socialekonomiskt sedt är skillnaden mellan »produkt och arbetsmängd» (nämligen samhällets, uttryckt i värdeenheter), ej kvoten, det afgörande. Professor Wicksells begrepp »relativ afkastning» förefaller därför, huru man än söker uttolka det, såsom föga fruktbärande för problemets lösning. Veterligen har det ej heller spelat någon *afsevärd* roll inom forskningen om intensifieringens gräns.

Om undertecknads påstående, att produktionen ökas med hvarje nytt tillskott af produktionsfaktorerna samtidigt, antager professor Wicksell, att därmed skulle afses en likformig ökning.¹ Med eftertryck hade dock på flere ställen framhållits, att ökningen måste anpassa sig efter de med fortskridande intensifiering ständigt föränderliga vegetationsförutsättningarna, och att hvarje annat förhållande mellan dessa tillskott än det på respektive stadium utaf vegetationsförutsättningarna betingade förhållandet vore oekonomiskt. Denna sats åter härflyter, såsom af det sagda torde framgå, icke af någon »förväxling» af begrepp, utan af den uppfattning af själfva problemställningen, som hyses af så godt som alla moderna forskare på området. Naturligtvis inverkar äfven hvarje prisändring å produktionsfaktorer eller produkter på intensifieringen, men *hela* problemet ligger ej här, och resultatet kan ej uträknas a priori.

För att besvara frågan om den faktiskt uppnådda intensitetsgraden hade i min förra uppsats ett så rikt material som möjligt af småbruksräkenskaper sammanförts. Åt redogörelsen för dessas bearbetande och åt framläggande af de uträknade medelsiffrorna offrades därvid åtskilliga

¹ En af dessa, naturfaktorn, angafs tydligt bestå af jorden jämte naturens fria krafter och sammanfaller ej strikte med begreppet areal (s. 194).

sidor. Professor Wicksell, som anser sig hafva löst hela jordproduktivtetsproblemet på deduktiv väg,¹ dekreterar kort och godt, att de »siffror, som förf. aftrycker», sakna all verklig betydelse (s. 290). Tror han, att de äro aftryckta, har han tydligen hoppat öfver åtskilliga sidor. Eller från hvilken källa stå dylika siffror att aftrycka? Här som på flere andra ställen blottas en betänklig brist på intresse för verkligheten. Det är icke någon invändning mot den deduktiva metoden såsom sådan, om man säger, att hvarje slutledning rörande ekonomisk produktivitet måste beakta samtliga produktionsförutsättningar, främst producentens beskaffenhet och förmåga.² Utan statistiskt material är äfven professor Wicksells erkända lärdom och skarpsinnighet bortkastade härvidlag. En bevisföring, som utgår från, att producenten är fullkomligt olärd och att hans förmåga befinner sig på en fix nivå, har blott föga med verkligheten att skaffa; resonerar man från dylika förutsättningar om jordproduktivtetslagen, bör man åtminstone medgifva, att termen ej har den vanliga betydelsen.

Därmed är ej förnekadt, att professor Wicksell har många träffande reflexioner att säga, till välbehöflig begrundan för åtskilliga småbruksentusiaster, hvilka ej gjort klart för sig de anspråk, som fortskridande intensifiering ställer på odlarens förmåga, hvaraf djupast sedt hela denna utveckling är beroende. Så varnar han med rätta för att på konstlad väg draga arbetskraft från industrien (s. 291). Lika riktigt är påståendet, att hela landets yta ej bör »skötas som en trädgård», ehuru tillägget, att »vi icke kunna lefva på endast blomkål eller sparris», i viss mån hänger i luften (s. 290).³ Påståendet, att produktionsstegringar kunna inträffa

¹ Som slutord i förberörda polemik i Thünen-Archiv yttrar tidskriftens utgifvare professor Richard Ehrenberg (del II, s. 577), att professor Wicksells uppfattning, enligt hvilken man borde nöja sig med en öfvervägande deduktiv lösning och en induktiv vore tämligen utesluten, hvilade på en missuppfattning. »Problemet börjar, som jag tror, där det tycks upphöra för honom.» Och såsom »offenbarer Unsinn» betecknar Ehrenberg Wicksells åsikt, att produktionskostnaderna in infinitum skulle minskas med brukningsdelens förstorande.

Professor Wicksell anser likväl tystnaden om samma bevisföring i min förra uppsats böra förklaras såsom ett förbiseende (s. 289).

² Gent emot påståendet, att redan tillvaron af jordränta visar, att en »kritisk punkt» öfverskridits, må i korthet erinras om uppfattningen af jordräntan såsom en species af knapphetsränta (Marshall m. fl.). En sådan utgår äfven från ett gruffält eller obrukad mark och beror ej alltid af driftens större eller mindre intensitet. Och äfven utan den sporre, som efterfrågan af en växande befolkning utgör, måste hos hvarje odlare förutsättas en önskan att använda sina resurser rationellare och intensivare. Att närmare skärskåda det af professor Wicksell med rätta framhållna samband mellan jordränta, intensitet och stegrad efterfrågan af jordbruksprodukter, kan dock ej ske i detta sammanhang.

³ Däremot nämnes ej, att det intensiva jordbruket alstrar de både mångsidigaste och näringsrikaste födoämnen.

äfven blott genom en ändamålsenligare omläggning af kapital eller arbete, är likaledes tänkvärdt (s. 286). Egendomligt nog ger professor Wicksell dessa påståenden formen af protester mot min uppsats, där allt detta ingalunda bestrides.

För professor Wicksell är hufvudfrågan, lagens absoluta giltighet, så klar, att, enligt hvad han redan i sin polemik med Waterstradt försäkrat, någon polemik egentligen ej är möjlig; man har blott att söka, *hvar* felet ligger hos dem, som vilja »misstänkliggöra» lagen. Man kan nog antaga, att ett eventuellt ytterligare genmåle kommer att blifva likartadt med det till Waterstradt riktade, ehuru kanske än mera förgrymmadt.¹ Äfven flerstädes i professor Wicksells föregående arbeten yppar sig denna en gång för alla fixerade ståndpunkt. Typiskt är ett uttalande till emigrationsutredningen. Efter att skarpsinnigt och grundligt ha behandlat flere sidor af emigrationsproblemet finner han sig nödsakad att — naturligtvis så kort som möjligt — beröra Tyskland. Där har ju utvandringen afstannat och landtbruket just genom förbättrade brukningsmetoder (jämte flera samverkande omständigheter, det må villigt erkännas, såsom ökad efterfrågan, tullskydd m. m.) utvecklats till högre intensitet än på något annat håll. Enklast är ju att förutsäga en katastrof »inom kort», men *någon* förklaring, hvarför ett öfverskott af årligen nära 900,000 människor kunnat upptagas och sysselsättas inom landet, måste ju lämnas, äfven om landtbruket härvidlag ej har hufvudrollen. Förklaringen är lika kort som originell. Det har skett »liksom genom ett underverk».² Hvad skulle man säga, om en vetenskapsman i något annat fack förklarade, att ett af honom iakttaget fenomen uppkommer helt enkelt »liksom genom ett underverk»? Men professor Wicksell, som förut själf med statistiskt material sökt naturliga orsaker härtill, ger numera faktiskt ingen närmare förklaring på det mest karakteristiska uppsving inom samtidens ekonomiska utveckling.

Med all aktning för professor Wicksells auktoritet tror jag dock ej, att man måste slå sig till ro med hans bevis af ifrågakomna lag. Ganska mycket af hvad vi dagligen bevittna skulle då te sig uppkommet »liksom genom ett underverk».

¹ Professor Wicksell behöll därmed sista ordet mot Waterstradt. Tidskriftens utgifvare, Ehrenberg, förklarade nämligen i sitt slutord, däri han sökte göra rätt åt båda hållen, att Waterstradt afstode från polemiken, men endast på Ehrenbergs uttryckliga önskan, hvartill Ehrenberg fogade det betecknande tillägget, att ett genmåle mot professor Wicksell ingalunda vore svårt.

² Emigrationsutredningen, bilaga XVIII, sid. 128. Efter att hafva talat om ett »feberaktigt uppjagande» af industrin och utnyttjande af naturtillgångar försäkrar förf., att Tyskland snart måste återtaga sin rangplats som emigrantnation.